

SOCIAAL PASTORAAT IN BRAZILIË

Brazilië is een snel opkomende grootmacht op het wereldtoneel. Gebruik makend van zijn enorme rijkdommen ontwikkelt het land zich razendsnel. Maar zoals zo vaak zien we dat de vruchten van de ontwikkeling vooral toevallen aan de rijke bovenlaag. Het gevolg is dat in Brazilië de kloof tussen rijk en arm sterk is toegenomen. In dit land van scherpe tegenstellingen werkt al meer dan twintig jaar Jan Rietveld. Jan is afkomstig van Geldrop, heeft gestudeerd in Wageningen en stage gelopen in het zuiden van Ethiopië. Vervolgens studeerde hij aan de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat in Heerlen, liep stage in Brazilië en vertrok na afronding van zijn studie opnieuw naar dat land en wel naar het bisdom Campina Grande, waar hij tot priester gewijd werd. Momenteel is hij pastoor van twee parochies, samen zo groot als heel Limburg. Naast de hoofdkerk zijn er 65 kapellen die regelmatig bezocht worden. Daarnaast is Jan actief in de opleiding van lekenkader en de begeleiding van aankomende priesters. Op zaterdag 3 september was Jan Rietveld te gast op de jaarlijkse Missiedag van het bisdom Roermond, waar hij de ruim 70 aanwezigen vertelde over zijn ervaringen met het sociaal pastoraat in Brazilië.

DRIE ERVARINGEN

Jan begint zijn verhaal met het vertellen van drie ervaringen die grote indruk op hem gemaakt hebben.

Op de eerste plaats zijn stage in een project voor landlozen bij de Limburgse missionaris Ger Reintjes in het zuiden van Ethiopië. Daar heeft hij ervaren dat een missionaris meer is dan een verkondiger van het evangelie. Hij zag Reintjes actief als boer, dokter, bouwer, ontwikkelingswerker, onderwijzer en anderszins en **ontdekte dat het hem ging om de hele mens en niet alleen om zijn ziel.**

Een tweede ervaring die indruk maakte, was de kennismaking met het werk van de Friese schilder van lomp en afval Jopie Huisman. Huisman onderkende als geen ander de waarde van wat niets waard was en schilderde dat met uiterste precisie. Sindsdien hangt een afbeelding van de melkersbroek van Huisman bij Jan thuis onder het kruisbeeld van de man van Nazareth, net zo **iemand die het waardevolle zag in wat in de ogen van de heersende orde geen waarde had.**

Een derde ervaring heeft hij opgedaan in zijn eigen bisdom. Campina Grande ligt in een droog gebied dat landbouw nauwelijks toestaat en alleen geschikt is voor extensieve veeteelt. Dat vee wordt verzorgd door de vaqueros, mannen die veelal hun hele leven doorbrengen tussen de koeien. Op een gegeven moment woonde hij een mis bij die speciaal voor hen werd gedaan. In de open lucht rond een provisorisch altaar stonden honderden vaqueros, zittend op hun paarden en zwaaiend met vaandels. Nooit sterker ervoer Jan **de combinatie van bidden en werken, de niet te scheiden eenheid van lichaam en geest.** Deze drie ervaringen tezamen concretiseren voor hem de kern van zijn pastoraat.

EEN STROOM VAN GEWELD

Als pastoor beschouwt Jan het als zijn taak om bezig te zijn met de hele mens, hen bij te staan als ze vorm geven aan hun leven, hun cultuur en hun geloof. Dit kan alleen als je je verdiept in de context waarin zij leven en dat vraagt om een korte terugblik op hun geschiedenis. Rond 1500 werd vanuit Europa gezien Amerika ontdekt. Voorbij werd en wordt nog steeds gegaan aan het feit dat daar toen al heel lang mensen leefden, dat er hoogwaardige culturen waren ontwikkeld en dat er grote rijken bestonden. Met de ontdekking kwam een stroom van geweld op gang die culturen en rijken verwoestte en miljoenen inheemse bewoners het leven kostte. Toen Pedro Cabral voor het eerst de inheemse volkeren in Brazilië ontmoette, was hij weliswaar diep onder de indruk, maar het enige dat voor hem echt telde was het economisch doel waarvoor hij gestuurd was. Portugal zocht het kostbare hout van de Braziliaanse

oerwouden en wilde verder het land gebruiken voor het opzetten van grootschalige verbouw van suikerriet. De inheemse bevolking werd gedwongen als slaven te werken op de plantages in een moordend arbeidsritme dat zij nooit gekend hadden. Meer dan 6 miljoen mensen stierven door ziekte en uitputting. Omdat zij niet geschikt bleken werden ter vervanging zo'n 12 miljoen Afrikaanse slaven overgebracht. Mensenhandel met een groot aandeel van Nederland, een bladzijde uit onze geschiedenis waar we niet zo graag meer aan herinnerd worden. In die tijd stond de kerk pal naast de veroveraars. Mensen werden met het oog op de redding van hun ziel of ze het nu wilden of niet gedoopt en ingelijfd bij de kerk. Kerk en staat waren één en het was dus niet verwonderlijk dat de inheemse bevolking de kerk beleefde als medeverantwoordelijk voor de ellende waarin zij terecht waren gekomen. Toch heeft ook deze geschiedenis twee kanten. Van meet af aan waren er ook missionarissen die zich aan de kant van de bevolking opstelden en hoewel zij een minderheid waren, hebben zij een evangelieverkondiging vorm gegeven die voor de mensen beter te verstaan was.

VERBONDEN MET HET VOLK

In 1890, twee jaar na de afschaffing van de slavernij in Brazilië [gp], werd in Brazilië de scheiding tussen kerk en staat doorgevoerd. In korte tijd werd een volledig nieuwe kerkstructuur opgebouwd. Hoewel de afstand tot de staat groeide, bleef de kerk verbonden met de heersende bovenlaag. Die situatie duurde tot de komst van de militaire dictatuur in 1965. Vakbonden, politieke partijen en alles wat maar enigszins riekte naar communisme werd afgeschaft. De kerk bleef als enig instituut over. De verboden vakbonden en partijen deden een beroep op de kerk hen te steunen. Hoewel de kerk liever buiten de politiek bleef, kon zij toch niet blijven zwijgen en begon te protesteren tegen het geweld waarmee het leger optrad en tegen het politiek beleid van het regime dat vooral voor de armen uiterst negatief uitpakte. Zo groeide de kerk in haar rol als bondgenoot van de armen. Jan verwijst naar de bisschoppelijke brief van 1973 'Ik heb het weklagen van mijn volk gehoord', mede opgesteld door de Limburgse redemptorist en medewerker van dom Helder Camara pater Plummen. In dit klimaat ontstond de bevrijdingstheologie die er naar streefde de mensen te helpen zich te bevrijden uit armoede en geweld. Het ging deze theologie wezenlijk om een bevrijding van de hele mens, lichaam en geest. In die tijd hebben kerk en theologie zwaar geleden onder de repressie van het regime die het de kerk kwalijk nam dat zij partij voor de armen had gekozen. Kort nadat de dictatuur in 1985 verdreven werd, kwam Jan Rietveld in Brazilië aan. Hij trof een kerk in verwarring aan. Twintig jaar lang had de kerk zich samen met de armen sterk gemaakt tegen de dictatuur en het ermee verbonden kapitaal. Met de verdrijving van de dictatuur ontstond een nieuwe situatie waarin de kerk haar weg nog moest zien te vinden. De bevrijdingstheologie was gewend te spreken over dé politiek, hét kapitaal, dé uitbuiters, maar deze analyse voldeed niet meer. Hoewel de beginnende democratie nog lang niet volmaakt was, verdiende zij wel steun. De kerk wilde bondgenoot van de armen blijven, maar slaagde daar in de nieuwe situatie minder goed in. Significant is dat het aantal mensen dat zich katholiek noemt, met 20 % is afgenomen. In het vacuüm dat ontstond, doken de evangelische kerken. Zij vonden aansluiting bij de mensen, omdat zij beter in staat waren antwoord te geven op de directe nood van de mensen.

SOCIAAL PASTORAAT

In deze situatie begon te kerk te werken aan een nieuw sociaal plan. Elk jaar komt de bisschop tweemaal bijeen met al zijn priesters om een sociaal plan te maken. Van het plan wordt een samenvatting gemaakt die voorgelegd wordt aan alle parochies en kapellen. Het plan wordt met alle lokale leiders besproken en tot uitvoering gebracht. Elke maand komen de parochiepriesters bijeen om de voortgang te evalueren. Uiteindelijk worden de opgedane ervaringen weer teruggekoppeld naar de centrale bijeenkomsten, waar ze meegenomen worden in de formulering van een nieuw plan. Jan noemt het plan dat momenteel centraal staat en getiteld is: 'Wij willen Jezus zien'. Het Braziliaanse volksgeloof kent talloze heiligen die echter soms ook afleiden van waar het werkelijk om gaat. De kerk bepleit om achter al die heiligen

Jezus te zien. Het is taal die ons enigszins vreemd is. Jan legt uit wat er mee bedoeld wordt. Pastoraat zonder spiritualiteit is niets. Maar wat is spiritualiteit? Hij geeft antwoord met een concreet voorbeeld. Een oude vrouw valt op straat. Wat doe je? Het eerste wat je doet, is helpen de vrouw weer overeind te komen, directe hulp die nu nodig is. Dan vraag je: waar doet het pijn? Jan noemt dat **dialoog**, je luistert en reageert. De volgende stap is dat je aangeeft dat je wel een ziekenhuis weet waar zij goed geholpen kan worden. In feite is dit **verkondigen**, het aanreiken van een weg die gegaan kan worden. En wanneer je met haar dan op weg gaat naar dat ziekenhuis, ontstaat er vriendschap, **gemeenschap**. Het is deze **concrete op de mens betrokken spiritualiteit** die achter het pastoraal plan van de bisschop steekt.

In de parochies van Jan hebben de groepen voor sociaal pastoraat gekozen voor het **centraal stellen van water**. Ze sluiten zich daarmee aan bij de landelijke vastenactie die campagne voert voor de bouw van een miljoen waterputten. **Water is in het droge gebied waar Jan werkt een groot probleem. Mensen moeten vaak uren lopen om water te halen. Vaak is dat water vervuild en veroorzaakt het dysenterie, waardoor de kindersterfte hoog is.** De groep zorgt daarom ook voor de verspreiding van een eenvoudig zout/suiker mengsel dat effectief dysenterie bestrijdt. Samen met gerichte programma's voor bijvoeding heeft deze inzet van het sociaal pastoraat binnen een paar jaar geleid tot een afname van de kindersterfte van 20 % naar 3 %.

CENTRA VOOR DE GEMEENSCHAP

Jan noemt nog een andere activiteit waarbij hij betrokken is. Hij noemt het aanwezigheid op plekken waar niemand aanwezig is. Hij doelt op de favella's, krottenwijken waar vaak geen enkele voorziening bestaat. Gekozen is om in deze wijken kapellen te bouwen. Dit klinkt wat vreemd, erkent Jan. Is dat nou het eerste waar de mensen behoefte aan hebben? Het antwoord is ja, maar een kapel is in deze wijken wel wat anders dan wat wij als kapel kennen. Een kapel is een centrum voor de gemeenschap, waar de bijbel gelezen wordt, waar gesproken wordt over de strijd tegen drugs, waar de zorg voor moeder en kind aanwezig is, waar kinderen onderwijs krijgen en iets anders kunnen zien dan het nota bene uit Nederland overgenomen Big Brother programma, kortom het is een plek, waar het heilige vorm krijgt. Jan benadrukt hoe belangrijk deze plekken voor kinderen zijn. Je kunt in Brazilië niet om de miserie heen. miserie die met name zichtbaar is in de kinderen. In Sao Paulo hebben de favella-kinderen een levensverwachting van 16 jaar! Hun ellende is het nefaste gevolg van een maatschappij die gedesorienteerd is door het wilde kapitalisme dat momenteel Brazilië in zijn greep houdt. De kerk van Brazilië heeft vernieuwing en werkt er ook aan. maar dat zal naar de overtuiging van Jan primair moeten gebeuren door de diaconie, door de concrete daad van bekommernis om de mens in nood. Precies dit is de inzet die ook achter de bouw van de kapellen zit. En zijn ervaring is dat deze ook door de mensen herkend wordt.

EVANGELISCHE KERKEN

In de discussie die na het verhaal van Jan ontstaat, wordt naar de evangelische kerken gevraagd. Jan antwoordt dat er inmiddels meer dan 5000 zijn en dat je ze zeker niet over één kam kunt scheren. In zijn algemeenheid kun je stellen dat ze inspelen op zaken die de katholieke kerk niet zo goed doet. Het zijn veelal christenen die op een bevlogen manier voor hun geloof uitkomen. Vaak betreft het mensen die zelf een bekering achter de rug hebben. Het gebeurt regelmatig dat iemand in een bus gewoon opstaat, getuigenis aflegt over wat Jezus met hem of haar heeft gedaan en weer gaat zitten. Het zijn vooral arme mensen die zich wenden tot deze kerken, omdat ze kleine herkenbare gemeenschappen zijn die direct reageren op hun concrete nood. Ze leren er hun stem te verheffen, kunnen er hun emoties tonen en voelen er zich gesteund. De emotionele samenkomsten in deze kerken sluiten beter aan bij de gewone Braziliaanse man of vrouw dan de toch altijd wat vormelijke liturgie van de katholieke kerk. Natuurlijk zijn er ook grote nadelen verbonden met de evangelische kerken. Ze zijn niet symboolgevoelig (alles staat toch in de bijbel), ze helpen direct, maar niet structureel, de regels

die ze opleggen zijn vaak zo streng dat mensen ze al snel weer ontduiken. Toch meent Jan dat je ze niet kunt afdoen met te zeggen dat het maar sekten zijn. Ze zijn en blijven deel van de Braziliaanse samenleving en dat impliceert dat we er mee moeten samenwerken. Jan beschouwt het oecumenisch samenwerken als een heilige opdracht die ook telt voor de katholieke kerk. En dan heeft hij het niet over een kleurloze groentensoep, maar over samenwerking op basis van eigen identiteit en leren van elkaar.

DIACONAAL GETUIGEN

Wanneer gevraagd hoe wij in onze samenleving geloofwaardig kerk kunnen zijn, komt Jan terug op het belang van het diaconaal getuigenis. Sociaal pastoraat is in zijn ogen een tautologie. Pastoraat is altijd sociaal. **Je wordt** zoals aangegeven staat in het verhaal van de barmhartige Samaritaan (Lc. 10,25-37) of het verhaal over het laatste oordeel (Mt.25,31-45) **beoordeeld op wat je doet voor een ander**. Wij zijn hier gewend te vieren, maar er wordt nauwelijks gevraagd naar wat er vooraf gaat aan het vieren en dat is precies het omzien naar de ander. Zonder dat kun je eigenlijk nauwelijks geloofwaardig vieren. Opgemerkt wordt dat er op tal van plaatsen al veel diaconaal werk gebeurt, veelal door vrijwilligers, maar daar is vanuit de kerk gezien veel te weinig oog voor. Belangrijk is dat je dit werk in zijn waarde laat. Je mag het niet als middel zien om mensen naar de kerk te krijgen (*Zie ook de op 25 December 2005 gepubliceerde [Encycliek "Deus Caritas Est" van Paus Benedictus XVI \[gp\]](#)*) Mensen zullen dat onmiddellijk doorzien en er zich van afwenden. Ter illustratie van wat hij gezegd heeft, sluit hij de dag af met het vertellen van enkele verhalen.

DE KERK VAN HET GEITJE

In zijn bisdom is een dorp waar een bijzondere kerk staat. Het verhaal gaat dat de oude kerk op een gegeven moment in elkaar was gezakt. De pastoor vond dat er een nieuwe kerk moest komen. Hij vroeg de mensen om hulp en zij reageerden onmiddellijk. Ze namen het beeld van de patroonheilige en trokken er in processie mee rond. Met het opgehaalde geld werden bakstenen gekocht. Dit herhaalde zich elke week gedurende twee jaar. Toen was het middenschip af en vonden de mensen het wel genoeg. De pastoor wilde nog graag een toren, maar wat hij ook vroeg, de mensen wilden niet meer geld ophalen. Op een avond kwam er een oude man langs die de pastoor een geitje gaf. Wat kan ik daar nu mee, zei de pastoor. "Verkoop het geitje en je zult wel zien" antwoordde de man. De pastoor bood het geitje op de markt te koop aan, verkocht het en kreeg het onmiddellijk weer terug om het opnieuw te verkopen. En dat ging zo een tijd door, totdat hij voldoende geld had om aan de kerk een toren te bouwen. Sindsdien staat de kerk bekend als de kerk van het geitje. Het verhaal wordt door mensen verteld om aan te geven dat je nooit je vertrouwen moet verliezen. **Voor wie gelooft in zijn zaak, dient er zich altijd wel weer een oplossing aan.**

IK HEB MIJN DEEL GEDAAN

Op een dag kwam er iemand bij Jan langs die zijn achtste kind wilde laten dopen. Hij had geen geld en kon er niets voor betalen. Het is echter de gewoonte in de parochie dat ieder hoe arm ook iets geeft. Misschien kun je iets voor de parochie doen suggereerde Jan. Iedereen kan altijd wel iets doen. Maar de man wilde niets doen. Dat vond Jan te gortig en hij besloot op de vraag niet in te gaan. Een vrijwilligster van de parochie had de discussie gehoord en zei: ga eens kijken waar die man woont, misschien dat je er dan anders over gaat denken. Maar dat was een dagreis ver en zat er niet in. Een maand later vroeg de vrouw of hij al eens was gaan kijken. Na nog twee keer vragen, voelde hij zich wat beschaamd en besloot hij toch maar op pad te gaan. Hij trof de man met zijn vrouw en kinderen aan in een volstrekt desolate situatie. Maar naast een armzalige hut van palmladeren en stro stond wel een bescheiden nieuw huis. Op de vraag wie dat gebouwd had, hoorde hij de naam van de vrijwilligster. Zij had samen met haar zonen voor het gezin het huis gebouwd. Het was nog niet af, maar de rest moest hij zelf doen. Jan vroeg haar of de man haar bedankt had. Nee, zei ze. Op de vraag waarom ze het dan toch deed, antwoordde ze: ik heb mijn deel gedaan. **Haar inzet om niet is precies de kern van het**

diaconaal getuigenis, waarop een geloofwaardige kerk gebouwd kan worden.